

Future scenarios of social capital of Iranians in cyber space

English Abstract

In today's world, social capital is more important than physical capital in both organizations and societies. Social capital acts as a network of collective and cohesive relationships among people. It refers to the instrumental and supportive resources available in networks, accessible through social ties, that allow individuals to benefit from a wide range of supports. Conversely, the Internet, one of the greatest human inventions, has affected various aspects of human life with its extensive functions. By eliminating geographical distances, this technology has fundamentally transformed communication and information exchange. Meanwhile, cyberspace, and especially social networks, as new forms of services, have attracted significant public attention in recent years. Therefore, considering the importance of social capital and cyberspace, this research uses the futures studies approach and the method of cross-impact analysis to identify the important and influencing factors on social capital in cyberspace. This research is of an applied type, utilizing field methods such as questionnaires and expert panels, complemented by reliable sources and document reviews. The participants included 20 experts selected through targeted sampling, who provided analytical assistance to the research objectives. Finally, using MicMac and Scenario Wizard software, four of the most compatible scenarios for the future of Iranian social capital in cyberspace in the horizon of 1410 have been presented.

English Keywords

Futures Studies, Social Capital, Cyber Space, Social Networks, Scenario Development, Structural Analysis.

سناریوهای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی

چکیده

در دنیای امروز، سرمایه اجتماعی اهمیت بیشتری نسبت به سرمایه فیزیکی در سازمان‌ها و جوامع دارد. این سرمایه به عنوان شبکه‌ای از روابط جمعی و انسجام بخش میان افراد عمل می‌کند. سرمایه اجتماعی به منابع ابزاری و حمایتی موجود در شبکه‌ها اشاره دارد که از طریق پیوندهای اجتماعی قابل دسترسی هستند و به افراد امکان می‌دهند از طیف وسیعی از حمایت‌ها بهره‌مند شوند. از سوی دیگر، اینترنت به عنوان یکی از بزرگ‌ترین اختراعات بشر، با کارکردهای گسترده‌اش، بخش‌های مختلف زندگی انسان را تحت تأثیر قرار داده است. این فناوری با از بین بردن فاصله‌های جغرافیایی، تحولی اساسی در ارتباطات و تبادل اطلاعات ایجاد کرده است. در این میان، فضای مجازی و به ویژه شبکه‌های اجتماعی، به عنوان شکل‌های جدیدی از خدمات، در سال‌های اخیر توجه عمومی را به خود جلب کرده‌اند. لذا با توجه به اهمیت دو موضوع سرمایه اجتماعی و فضای مجازی، در این پژوهش سعی شده با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی و روش تحلیل تأثیر متقابل، عوامل مهم و اثرگذار بر سرمایه اجتماعی در فضای مجازی شناسایی گردد. این پژوهش از نوع کاربردی است و در آن با بهره‌گیری از منابع معتبر و مرور اسناد، از روش‌های میدانی (پرسشنامه و پنل خبرگان) به عنوان روش‌های مکمل استفاده شده است. مشارکت‌کنندگان مجموعه‌ای از صاحب‌نظرانی بوده‌اند که توانایی کمک تحلیلی به اهداف پژوهش را داشته و طی نمونه‌گیری هدفمند، ۲۰ خبره مشارکت داشته‌اند. در نهایت با استفاده از نرم‌افزارهای میک‌مک و سناریو ویزارد، چهار سناریو از سازگارترین سناریوهای مرتبط با آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی در افق ۱۴۱۰ ارائه شده است.

کلید واژگان

آینده‌پژوهی، سرمایه اجتماعی، فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، سناریو پردازی، تحلیل ساختاری.

مقدمه

در دنیای امروز، سرمایه اجتماعی¹ اهمیت بیشتری نسبت به سرمایه‌های فیزیکی و انسانی پیدا کرده است و به‌عنوان شبکه‌ای از روابط جمعی و انسجام بخش میان افراد عمل می‌کند. بدون سرمایه اجتماعی، تأثیر سایر سرمایه‌ها کاهش می‌یابد و مسیرهای پیشرفت و توسعه فرهنگی و اقتصادی دشوار و ناهموار می‌شوند. از سویی دیگر در عرصه ارتباطات و اطلاع‌رسانی نیز تحول عظیمی رخ داده که دیدگاه‌ها و عملکرد رسانه‌ها را به‌طور کامل دگرگون کرده است. این تحول که بسیاری آن را انقلاب ارتباطات و آغاز یک پارادایم جدید در زندگی جوامع مدرن می‌دانند، با ظهور و گسترش سریع رسانه‌های نوین در سراسر جهان همراه بوده است. اینترنت و شبکه‌های اجتماعی² به‌عنوان برجسته‌ترین و ملموس‌ترین محصولات این تحول، در مدت زمان کوتاهی به بخش جدایی‌ناپذیر زندگی انسان‌ها تبدیل شده‌اند. در حال حاضر شبکه‌های اجتماعی نوعی از رسانه‌های اجتماعی³ هستند که امکان برقراری ارتباط و به اشتراک‌گذاری محتوا را در فضای اینترنت فراهم می‌کنند (Berenbrink, et al., 2024, p. 207). نقش شبکه‌های اجتماعی در دنیای امروز بسیار پررنگ است و خدمات و امکانات متنوعی که این شبکه‌ها ارائه می‌دهند، بر جنبه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی افراد تأثیرگذار است. به همین دلیل، این شبکه‌ها به‌سرعت در حال گسترش هستند و پیش‌بینی می‌شود که در آینده نقش بسیار مهم‌تری در زندگی بشر ایفا کنند (Bailey, et al., 2024, p. 463).

در فضای مجازی، هر فرد می‌تواند به تعداد نامحدودی هویت و تعامل ایجاد کند و از طریق شبکه به این تعاملات هویت ببخشد و آن‌ها را توسعه دهد یا مبنای خلق ارزش‌های بیشتر و فراتر قرار دهد؛ بنابراین، مفهوم سرمایه اجتماعی با این رویکرد دچار تغییرات اساسی خواهد شد. در این پژوهش، سعی شده است ضمن شناخت بیشتر فضای مجازی و استفاده از آینده‌پژوهی به‌عنوان یک بینش قابل‌اتکا برای تحلیل و ترسیم آینده‌های باورپذیر و محتمل، به تصویرپردازی در خصوص آینده سرمایه اجتماعی در فضای مجازی پرداخته و سناریوهای آینده وضعیت سرمایه اجتماعی کشور را در این بستر طراحی و ارائه شود.

¹ Social Capital

² Media

³ Social Networks

⁴ Social Media

بیان مسئله

فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی می‌توانند بستری برای فعالیت‌های مدنی شهروندان فراهم کنند. این موضوع به‌ویژه در کشور ما که دارای وسعت جغرافیایی و تنوع قومیتی زیادی است، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. از طرف دیگر سرمایه اجتماعی یک رکن در اجتماع و مولد پویایی در جامعه است. وقتی در جامعه حرکت به وجود می‌آید آن حرکت، تغییر ایجاد می‌کند و تغییر و تحول، تولید مسئله می‌کند. بر همین اساس می‌توان ادعا کرد سرمایه اجتماعی در ایران مفهومی مسئله محور است و امکان تبدیل شدن به بازیگری قدرتمند برای آینده کشور را دارد چراکه هرچه جلوتر می‌رویم نقش مردم در کشور و نظام جمهوری اسلامی شفاف‌تر و بیشتر می‌شود و اهمیت جمهوریت نظام که نمود آن قدرت، مشارکت، اعتماد مردمی و جدی دیدن نقش مردم است، پررنگ‌تر می‌شود (مولایی، قاسمی، ۱۴۰۲، ص ۱۶۱). تغییر نسل‌ها، رشد فناوری و افزایش تعاملات و ارتباطات بین‌المللی، توسعه تجارت‌های جهانی، تعامل بین فرهنگ‌ها و مسائل مشابه می‌توانند سرمایه‌های اجتماعی هر کشوری را تحت تأثیر قرار دهند و باعث بروز «عدم قطعیت» در آینده سرمایه اجتماعی، به‌ویژه در فضای مجازی شوند. بر این اساس و به دلیل اهمیت آینده جمهوری اسلامی ایران چه در عرصه داخلی و چه در عرصه بین‌الملل، مسئله اصلی پژوهش آن است که چگونه می‌توان تصاویر قابل اطمینان برای مدیریت عدم قطعیت‌های آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی و در قالب سناریوهای باورپذیر ترسیم نموده و ضمن ایجاد آمادگی برای مواجهه با آینده‌های محتمل و پرهیز از غافلگیری، حفظ و بازآفرینی بیشتر سرمایه‌های اجتماعی کشور را تضمین نمود.

سؤالات پژوهش

الف. پرسش اصلی

- برای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی در افق ۱۴۱۰ و در راستای مقاوم‌سازی و پیشگیری از غافلگیری حکمرانان کشور، چه سناریوهایی را می‌توان ترسیم کرد؟

ب. پرسش‌های فرعی

- مهم‌ترین عوامل کلیدی مؤثر بر سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی، چیست؟
- چه پیشران‌هایی بر آینده سرمایه اجتماعی کشور در فضای مجازی اثرگذار هستند؟
- عدم قطعیت‌های مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی در فضای مجازی کدام است؟

پیشینه نظری پژوهش

دیدگاه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی

در دو دهه اخیر، سرمایه اجتماعی به عنوان دیدگاهی نظری و تأثیرگذار، پذیرش گسترده‌ای یافته اما با این حال، هنوز میان متفکران این حوزه بر سر تعاریف کلیدی آن اجماعی به دست نیامده است. سرمایه اجتماعی گاه به عنوان دارایی فردی در نظر گرفته می‌شود، که در این حالت تأکید بر شبکه‌های اجتماعی گسترده و منابع در دسترس فرد است. در مواقع دیگر، به کیفیت این روابط، در قالب هنجارهای اعتماد و همیاری، پرداخته می‌شود و دارایی جمعی محسوب می‌گردد.

تعاریف سرمایه اجتماعی

نان لین تلاش می‌کند نظریه خود در منابع اجتماعی و سرمایه اجتماعی تعبیه شده در شبکه‌های اجتماعی را طرح نماید. لین منابع اجتماعی^۲ را منابعی تعریف می‌کند که از طریق جمع و ارتباطات و روابط اجتماعی قابل دستیابی هستند (Lin, 2004). پیر بوردیو^۳ سرمایه را به سه نوع اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تقسیم می‌کند و معتقد است «سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل شبکه‌های بادوام کمابیش نهادینه شده، آشنایی و شناخت متقابل یا به بیان دیگر عضویت در یک گروه است» (Bourdieu, 1986). رابرت پاتنام^۴ به ارزش جمعی همه شبکه‌های اجتماعی و تمایلات ناشی از این شبکه‌ها برای کمک به یکدیگر اشاره دارد. از نظر وی سرمایه اجتماعی عنصری کلیدی در بنا و برقراری دموکراسی است (Putnam, 2000). فرانسیس فوکویاما^۵ سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی می‌داند که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و موجب پایین آمدن هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد. همچنین وی مفهوم شبکه را در ارتباط با سرمایه اجتماعی مطرح می‌نماید (Fukuyama, 1999). در این پژوهش با توجه به اینکه قرار است هم سرمایه اجتماعی و هم فضای مجازی به صورت توأمان مورد بررسی قرار گیرد تعریف پاتنام از سرمایه اجتماعی که گرایش فردی و گروهی سرمایه اجتماعی را مدنظر قرار داده و رویکرد

¹ Nan Lin

² Social resources

³ Pierre Bourdieu

⁴ Robert D. Putnam

⁵ Francis Fukuyama

شبکه‌ای به این مفهوم دارد، به عنوان تعریف جامع و منتخب برای این پژوهش در نظر گرفته شده است.

فضای مجازی و مفهوم آن

فضای مجازی که به طور دقیق تر به آن فضای سایبری^۱ گفته می‌شود، در دنیای علوم رایانه به رسانه‌ای الکترونیکی اشاره دارد که برای تشکیل یک شبکه کامپیوتری جهانی جهت تسهیل ارتباطات برخط استفاده می‌شود. ویژگی اصلی فضای سایبری، فراهم آوردن محیطی تعاملی و مجازی برای طیف وسیعی از شرکت کنندگان و اعضای متصل به آن بدون محدودیت زمانی و مکانی است. با گسترش استفاده از اینترنت و فناوری‌های مرتبط، فضای سایبری نقش حیاتی‌تری در زندگی روزمره افراد ایفا می‌کند (Abdelkarim, 2024).

دیدگاه‌ها و رویکردهای نظری فضای مجازی

مانوئل کاستلز^۲ نویسنده کتاب معروف «عصر اطلاعات»، تحولات جهانی در حوزه‌های اقتصاد، جامعه، و فرهنگ را بر پایه توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات تبیین می‌کند. او ظهور جامعه شبکه‌ای را سرآغاز دگرگونی‌های همه‌جانبه در این عصر می‌داند و شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی را به عنوان عناصر اصلی کنشگری‌های اجتماعی در اواخر سده بیستم معرفی می‌کند (کاستلز، ۱۳۸۰). در کانون نظر جامعه‌شناسانه‌ای که در کنار جهانی شدن اقتصاد به تحولات ارتباطی توجه دارد، آنتونی گیدنز^۳ قرار دارد. گیدنز، جهانی شدن را به منزله تبدیل و دگرگونی مفهوم زمان و مکان در زندگی انسان‌ها، مورد توجه قرار می‌دهد (گیدنز، ۱۳۸۰). تامیلسون^۴ معتقد است حرکت به سمت جهانی شدن، مبتنی بر رشد سریع رسانه‌ها و فناوری‌های ارتباطی است. به عقیده او فناوری‌های رسانه‌ای جزء این تجربه باواسطه هستند و اینترنت می‌تواند درکی از خود جهان به مثابه یک بافت اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی معنادار به دست دهد (تامیلسون، ۱۳۸۱).

¹ Cyberspace

² Manuel Castells

³ Anthony Giddens

⁴ Tomlinson

پیشینه تجربی پژوهش

بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که در دهه اخیر، تعدادی محتوای علمی در زمینه سرمایه اجتماعی، علوم ارتباطات، فضای مجازی و رسانه، با تأکید بر جامعه ایرانی به رشته تحریر درآمده است اما در میان این مقالات، گزارش‌ها و کتاب‌های نگارش یافته، آثار انگشت‌شماری به آینده‌پژوهی سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی پرداخته‌اند؛ لذا پژوهش حاضر در موضوع و روش تحقیق در ادبیات علمی کشور دارای نوآوری و منحصر به فرد است. در ادامه تعدادی از پژوهش‌های انجام‌شده که قرابت موضوعی یا روشی به تحقیق حاضر داشته و در ۵ سال اخیر منتشر شده‌اند به‌عنوان نمونه ارائه می‌شود:

- مولایی و قاسمی (۱۴۰۲) در مقاله «آینده‌نگاری سرمایه اجتماعی ایران در افق ۱۴۱۰ با استفاده از روش تحلیل ساختاری» عنوان کرده‌اند که توسعه و حکمرانی تنها با وجود سرمایه اجتماعی امکان‌پذیر است. به همین دلیل، این مفهوم همواره مورد توجه حکمرانان، سیاست‌گذاران و محافل علمی بوده است. در این مطالعه، باهدف شناسایی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی کشور و با رویکرد تحلیل ساختاری، آثار متقابل این عوامل و وضعیت آینده سرمایه اجتماعی کشور در افق ۱۴۱۰ بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهد که آینده سرمایه اجتماعی کشور وضعیت ناپایداری خواهد داشت؛ بنابراین، ضروری است که حکمرانان و سیاست‌گذاران به شناسایی و مدیریت مؤلفه‌های راهبردی و بحرانی این موضوع بپردازند.
- تحقیق «سرمایه اجتماعی و راهکارهای تقویت آن در فضای رسانه‌ای - سیاسی جمهوری اسلامی ایران: با تأکید بر رویکرد شناختی» اعلام می‌دارد که با تغییر و تحولات عمیق در حوزه‌های ارتباطات و تعاملات انسانی، سرمایه اجتماعی (اعتماد و تعامل مردم با مردم، مردم با دولت، دولت با مردم و...) به‌عنوان مؤلفه‌ای مؤثر و برجسته در زیست‌مان سیاسی-اجتماعی شهروندان مطرح شده و در الگوی حکمرانی جمهوری اسلامی ایران، سرمایه اجتماعی و قدرت نرم نقشی کلیدی و محوری داشته‌اند و جنگ ترکیبی و شناختی از جمله تاکتیک‌هایی است که با هدف تضعیف سرمایه اجتماعی و در استمرار راهبردهای فرهنگی-سیاسی نظام سلطه علیه جمهوری اسلامی ایران در پروپاگاندا و فضا سازی رسانه‌ای آن‌ها مطرح شده است (محمودی رجا، اسماعیلی، ۱۴۰۲، ص ۹۷).

- در تحقیقی با عنوان «سوابق و پیامدهای تجربه هم آفرینی در جوامع مجازی توریستی: از منظر سرمایه اجتماعی در فضای مجازی» هدف پژوهش، بررسی تجربه هم آفرینی اعضای جامعه گردشگری مجازی بر اساس هم آفرینی ارزش و نظریه سرمایه اجتماعی است که می تواند به تعیین پیشایندهای تجارب هم آفرینی و مکانیسم های درونی اعضا کمک کند. این مقاله تلاش می کند محتوای پژوهشی نظریه هم آفرینی ارزش و سرمایه اجتماعی را غنی کند (Xie, et al., 2021).
- در پایان نامه «سناریوهای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی» با بررسی مؤلفه ها و مدل های مرسوم سرمایه اجتماعی در دنیا، چارچوبی برای سنجش سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی طراحی و ارائه شده است. این پژوهش به منظور شناسایی پیشوان ها و عدم قطعیت های مرتبط با موضوع، با استفاده از روش تحلیل ساختاری، ابتدا عوامل کلیدی مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان را شناسایی و در ادامه، با کمک نرم افزار سناریو ویزارد، سناریوهای باورپذیر از آینده وضعیت سرمایه اجتماعی در فضای مجازی به همراه شاخص های راهنمای مرتبط با هر سناریو را بیان نموده است (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۷۸).
- با توجه به بررسی های انجام شده در خصوص منابع فوق و سایر منابع مشابه در پیشینه این تحقیق، مشاهده شده است که نقاط اشتراک این نوشته ها عبارت اند از: اهمیت نقش فضای مجازی و شبکه های اجتماعی در انسجام ملی، تأثیر بر سبک زندگی جوانان، نقش آفرینی های سیاسی و اجتماعی، جهت دهی ذائقه ها و مطالبات اجتماعی و مردمی، توسعه ارتباطات برون مرزی و شکل گیری فضای اجتماعی مجازی بدون محدودیت، و اخلاق مجازی. همه این موارد می توانند بر سرمایه اجتماعی ایرانیان در این فضا اثرگذار باشند. بررسی های انجام شده با نگاه انتقادی به پیشینه پژوهش، ضعف هایی را نیز نمایان کرده است که اهم آن ها عبارت اند از:
 - کتب و مقالات نوشته شده به آینده نگری، آینده پژوهی و به ویژه به طراحی سناریو در خصوص سرمایه اجتماعی ایرانیان معطوف نبوده اند؛
 - به نظر می رسد تاکنون کمتر محقق توانسته تصویری دقیق، از وضعیت سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی و ویژگی های خاص آن، مبتنی بر دو متغیر اساسی در شناخت و تحلیل از ماهیت و محتوا، ارائه دهد؛
 - تصویرسازی ویژه ای از آینده سرمایه اجتماعی، هویت ملی و سبک زندگی در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی دیده نمی شود.

نوآوری‌های پژوهش

این پژوهش با تمرکز بر آینده‌پژوهی و سناریو پردازی برای سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی، نوآوری‌های متعددی را ارائه می‌دهد که می‌تواند به بهبود مدیریت عدم قطعیت‌ها و افزایش آمادگی برای مواجهه با آینده‌های مختلف کمک کند. این نوآوری‌ها شامل تحلیل جامع از ماهیت و محتوای سرمایه اجتماعی، شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌ها، تدوین استراتژی‌های حفظ و بازآفرینی سرمایه اجتماعی و ارائه راهکارهای عملی برای مواجهه با آینده است. مهم‌ترین موارد قابل طرح در این خصوص عبارت‌اند از:

- استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی برای تحلیل سرمایه اجتماعی: این پژوهش به‌طور خاص از روش‌های آینده‌پژوهی مانند تحلیل ساختاری^۱ و رویکرد پراسپکتیو^۲ (سبک آینده‌پژوهی مکتب فرانسه) برای تحلیل و بررسی آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی استفاده کرده است که رویکردی نسبتاً جدید و کمتر مورد استفاده قرار گرفته در این حوزه و در فضای آینده‌پژوهی کشور است.
- شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌های مؤثر: پژوهش حاضر به شناسایی و تحلیل عوامل کلیدی و پیشران‌های مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی می‌پردازد و نقشی حیاتی در شکل‌گیری سناریوها دارد. پژوهشگران و به‌خصوص آینده‌پژوهان با استفاده از این عوامل کلیدی و پیشران‌ها می‌توانند روندهای آتی مؤثر بر سرمایه اجتماعی کشور، تصویرپردازی آینده، شبیه‌سازی و استخراج تصاویر خاص از آینده را به دست آورند و این پژوهش می‌تواند مسیر ادامه فعالیت آینده‌پژوهی در حوزه سرمایه اجتماعی را تسهیل کند.
- طراحی سناریوهای مختلف برای آینده سرمایه اجتماعی در فضای مجازی: پژوهش با طراحی سناریوهای مختلف، به ارائه یک تصویر جامع از آینده سرمایه اجتماعی مبتنی بر فضای مجازی کمک می‌کند. قابل ذکر است که تاکنون پژوهشی در کشور به سناریو پردازی برای سرمایه اجتماعی و مبتنی بر روش‌های آینده‌پژوهی نپرداخته است.

¹ Structural analysis

² Prospective approach

- استفاده از نرم‌افزارهای آینده‌پژوهی: این پژوهش از نرم‌افزارهای میک‌مک و سناریو ویزارد برای ترسیم فضای کیفی نظرات خبرگان در قالب نمودارها و تبدیل آن به فضای کمی استفاده شده است.

روش و ابزار تحقیق

رویکرد پژوهش و مشارکت کنندگان

این پژوهش با هدف کاربردی به دنبال آینده‌پژوهی و طراحی سناریوهای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی است تا سیاستگذاران را در انتخاب بهترین سیاست‌ها برای دستیابی به مطلوب‌ترین آینده یاری کند. رویکرد این پژوهش کیفی است و افق زمانی آن تا سال ۱۴۱۰ در نظر گرفته شده است. جامعه آماری شامل خبرگانی با مدرک تحصیلی مرتبط در مقطع کارشناسی ارشد و بالاتر، حداقل ۱۰ سال سابقه کار در فضای مجازی و نهادهای مرتبط، و سوابق پژوهشی مؤثر در حوزه سرمایه اجتماعی و فضای مجازی است. نمونه‌گیری با ۱۰ نفر از خبرگان آغاز شده و با روش گلوله برفی ادامه یافته و در نهایت با ۱۶ نفر خاتمه یافته است.

روش‌های تجزیه و تحلیل بکار گرفته شده در پژوهش

در فرآیند تحقیق، پس از گردآوری داده‌ها، یکی از گام‌های مهم بعدی، تجزیه و تحلیل داده‌ها است. در پژوهش حاضر از دو روش زیر برای تهیه سناریوهای مدنظر استفاده شده است.

الف. روش تحلیل ساختاری و تأثیر متقابل

این روش بر پایه این سؤال استوار است که «آیا پیش‌بینی آینده می‌تواند مبتنی بر تأثیرات احتمالی متقابل اتفاقات آینده بر یکدیگر باشد؟» (Gordon, 1994). روش تحلیل اثر متقابل در شناسایی متغیرها و روندهای کلیدی بسیار مفید است.

ب. روش سناریو پردازی

سناریو یکی از پرکاربردترین روش‌ها در آینده‌پژوهی است، اما میان آینده‌پژوهان درباره تعریف دقیق و بهترین روش برای رسیدن به سناریوهای بهینه، اجماعی وجود ندارد. به گفته وندل بل^۱، سناریو گسترده‌ترین ابزار روش‌شناختی مشترک میان آینده‌پژوهان محسوب می‌شود (بل، ۱۳۹۲). در پژوهش حاضر از روش تحلیل اثرات متقابل استفاده شده است که روشی برای فهم

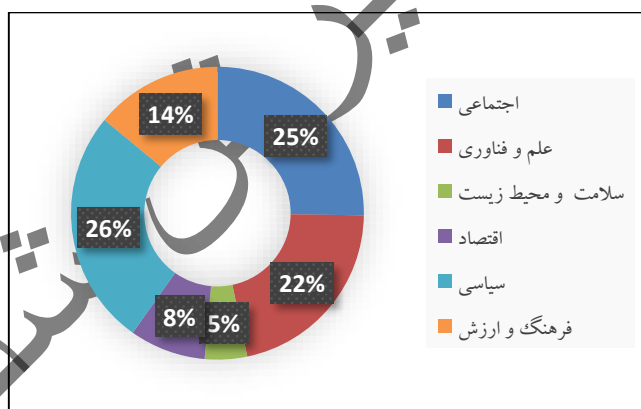
¹ Wendell Bell

شبکه اثرات بوده و قضاوت‌های کیفی کمی شده را دریافت و سناریوهای مناسب را ارائه می‌دهد. همچنین سناریو ویزارد ابزاری است که رسیدن به سناریوهای مطلوب را تسهیل می‌کند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

دسته‌بندی و پالایش مسائل اولیه شناسایی شده و تعیین میزان اهمیت

در گام اول با بررسی ادبیات پژوهش، ۲۰۹ مسئله مرتبط شناسایی شد. در گام دوم، مسائل مشابه یا قابل ادغام با نظر خبرگان به ۱۰۷ عنوان کاهش یافتند و این موارد در دسته‌بندی STEEPV^۲ (اجتماعی، فناوری و علم، اقتصادی، محیط‌زیست، سیاسی و...) تفکیک شدند. در نمودار ۱، درصد فراوانی موضوعات شناسایی شده نشان داده شده است. در گام سوم، از طریق پرسشنامه الکترونیکی و تعامل با خبرگان، از آن‌ها خواسته شد بر اساس طیف لیکرت به موارد امتیاز دهند تا موارد مهم‌تر و دارای اولویت بالا تفکیک شوند. آنالیز نتایج نشان می‌دهد بیش از ۶۰٪ خبرگان بر روی ۱۱ مورد بالاترین اتفاق نظر را داشته‌اند.

نمودار ۱. فراوانی مسائل و موضوعات اولیه در دسته‌بندی STEEPV

به همین منظور موارد یازده گانه به‌عنوان با اولویت‌ترین و بااهمیت‌ترین مسائل و موضوعات مرتبط با پژوهش در نظر گرفته شد که در جدول ۱ این عناوین قابل مشاهده است.

جدول ۱. بااهمیت‌ترین موارد و موضوعات بر اساس نظر خبرگان

¹ Scenario Wizard

² Social, Technological, Environmental, Economic, Political, Value.

ردیف	عنوان	توضیحات تکمیلی	طبقه‌بندی موضوعی	علامت اختصاری
۱	تنوع شبکه روابط اجتماعی	منظور مقدار تنوع و تعداد روابط هر فرد با دیگران در جامعه است	اجتماعی	Var01
۲	عدالت اجتماعی	میزان تحقق عدالت برای شهروندان در جامعه ایرانی	اجتماعی	Var02
۳	هویت الکترونیکی	هویت مجازی و غیرواقعی فرد در اینترنت	علم و فناوری	Var03
۴	شبکه‌های اجتماعی اینترنتی	تلگرام، واتس آپ و...	علم و فناوری	Var04
۵	مشارکت اقتصادی	تمایل فرد به مشارکت و همکاری در امور اقتصادی کشور	اقتصادی	Var05
۶	مشارکت سیاسی	تمایل فرد به مشارکت در امور سیاسی مانند انتخابات، راهپیمایی و...	سیاسی	Var06
۷	اعتماد سیاسی	میزان اعتماد فرد به حاکمیت و نظام سیاسی کشور	سیاسی	Var07
۸	نقش انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد	میزان تأثیر این سازمان‌ها در نقش‌آفرینی موضوعات اجتماعی در جامعه	سیاسی	Var08
۹	فساد در حاکمیت	مقدار فساد و رانت‌های مالی و سیاسی در کشور	سیاسی	Var09
۱۰	هویت دینی	میزان رعایت آداب و احکام دینی توسط فرد و پرونداد آن در جامعه	فرهنگی و ارزشی	Var10
۱۱	اخلاق اجتماعی	میزان رعایت اصول اخلاقی فرد در اجتماع مانند نوع دوستی و...	فرهنگی و ارزشی	Var11

در گام چهارم، ماتریس نرم‌افزار میک‌مک تهیه گردید و نظرات خبرگان وارد نرم‌افزار میک‌مک شد. از نرم‌افزار میک‌مک برای شناسایی اثرات عوامل کلیدی بر روی همدیگر، وضعیت‌های مختلف هر کدام از این عوامل و اثرات مستقیم و غیرمستقیم آن بر موضوع پژوهش استفاده شده است.

تحلیل اثرات متقابل با استفاده از MicMac

تحلیل ساختاری (ماتریس متقاطع) با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک انجام می‌شود. ماتریس حاصل را می‌توان با نمودار متناظر آن نمایش داد. تحلیل ساختاری (تحلیل تأثیر متقابل) متغیرها بر یکدیگر از طریق نمودار و در نواحی مختلف مختصات قابل بررسی است. مختصات تحلیل آثار متقابل متغیرها بر یکدیگر شامل چهار ناحیه است که هر یک میزان اثرگذاری و اثرپذیری مسائل بر یکدیگر را نشان می‌دهند، که در نمودار ۲ قابل مشاهده است.

نمودار ۲. مختصات تحلیل تأثیر متقابل متغیرها (برگرفته با تغییرات از Geleyn & Gordon, 2009)

تحلیل ساختاری عوامل مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان

خروجی‌های روش تحلیل ساختاری را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: نخست، با استفاده از ماتریس اثرات مستقیم، مهم‌ترین متغیرهای راهبردی، اثرگذار و وابسته شناسایی می‌شوند. دوم، با محاسبه فواصل درجه اول متغیرها با یکدیگر، مهم‌ترین متغیرهایی که اثرگذاری و وابستگی غیرمستقیم دارند شناسایی شده و در مرحله آخر، با اضافه کردن داده‌های مربوط به تأثیر احتمالی، اثرگذاری و وابستگی‌های مستقیم و غیرمستقیم مشخص می‌شوند. (Godet & Coates, 2006).

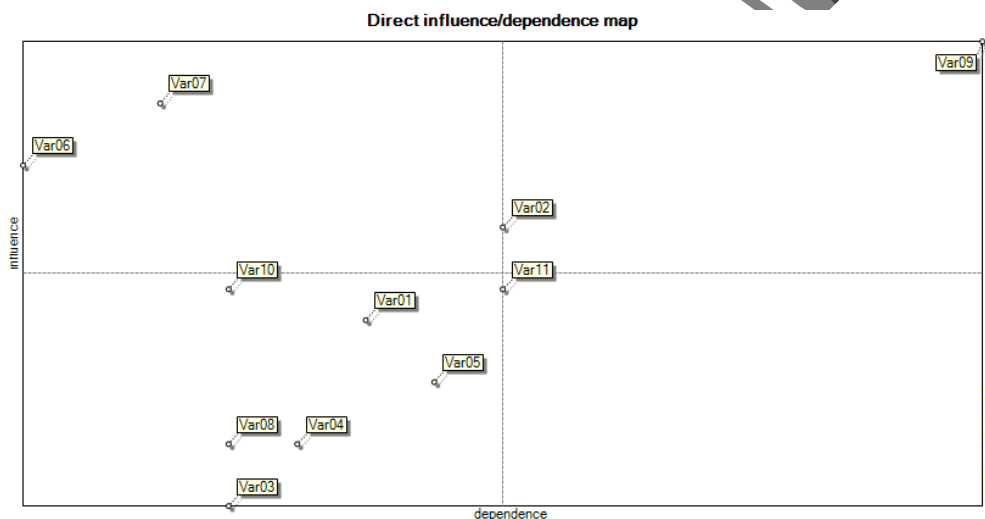
نقشه‌های اثرات

هر آرایه از ماتریس تحلیل ساختاری را می‌توان در یک نمودار دوبعدی ترسیم کرد. محور افقی این نمودار، نشان‌دهنده مجموع امتیازات سطری یک متغیر و محور عمودی، نشان‌دهنده مجموع امتیازات ستونی یک متغیر است. ماتریس تحلیل ساختاری، در واقع، یک ماتریس متقارن است.

بنابراین، با جمع کردن سطری و ستونی و مقیاس‌بندی محورهای مختصات، می‌توان به هر متغیر امتیاز سطری و ستونی اختصاص داد و آن را در فضای دوبعدی مکان‌یابی کرد. در نقشه اثرات سیستم‌های پایدار به شکل حرف L و سیستم‌های ناپایدار، گلابی‌شکل هستند.

تحلیل اثرات مستقیم

آنچه از وضعیت نمودار و نقشه پراکندگی مسائل مهم و مؤثر در آینده سرمایه اجتماعی در فضای مجازی می‌توان فهمید (نمودار 3)، وضعیت ناپایداری سیستم است. نمودار به شکل گلابی بوده و در آن نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم متغیرهای پژوهش قابل مشاهده است.

نمودار 3. نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم متغیرهای پژوهش

بیشتر متغیرها در اطراف محور قطری صفحه پراکنده‌اند و به‌غیر از چند عامل محدود که نشان می‌دهند دارای تأثیرگذاری بالایی در سیستم هستند، بقیه متغیرها از وضعیت مشابهی نسبت به یکدیگر برخوردارند. این ناپایداری یعنی مسائلی که بر آینده سرمایه اجتماعی در فضای مجازی تأثیر مستقیم می‌گذارند شرایط پایداری را نداشته و باید سیستم را به سمت پایدار شدن هرچه بیشتر سوق داد. خلاصه تحلیل ساختاری اثرات متقابل مستقیم مسائل مهم و عوامل اصلی مرتبط با آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی در جدول ۲ منعکس شده است.

جدول ۲. جایگاه نفوذ و وابستگی هر مسئله در نقشه اثرات مستقیم

نواحی مختصات	اثرات متقابل مستقیم مسائل شناسایی شده
ناحیه ۱ (شمال شرقی) اثرگذاری بالا اثرپذیری بالا	• عدالت اجتماعی • فساد در حاکمیت
ناحیه ۲ (شمال غربی) اثرگذاری بالا اثرپذیری پایین	• مشارکت سیاسی • اعتماد سیاسی
ناحیه ۳ (جنوب غربی) اثرگذاری پایین اثرپذیری پایین	• تنوع شبکه روابط اجتماعی • هویت الکترونیکی • شبکه‌های اجتماعی اینترنتی • مشارکت اقتصادی • نقش انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد • هویت دینی
ناحیه ۴ (جنوب شرقی) اثرگذاری پایین اثرپذیری بالا	• اخلاق اجتماعی

- **مسائل راهبردی:** از نمودار ۳ و جدول ۲ می‌توان نتیجه گرفت مهم‌ترین مسائل و عوامل مرتبط با آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی که دارای بیشترین میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بر سایر مسائل هستند عبارت‌اند از «عدالت اجتماعی» و «فساد در حاکمیت». این مسائل ظرفیت تبدیل شدن به بازیگران کلیدی در آینده سرمایه اجتماعی در فضای مجازی را دارند.
- **مسائل اثرگذار:** این مسائل اثرگذاری بسیار بالایی بر سایر مسائل دارند اما تأثیرپذیری چندانی از مسائل درون سیستم ندارند. موارد یادشده شامل «مشارکت سیاسی» و «اعتماد سیاسی» هستند. این مسائل دارای ماهیتی محیطی و مؤلفه‌هایی بحرانی هستند که به راحتی قابل کنترل نبوده و با تغییر در آن‌ها به شدت بر مسائل ناحیه ۴ اثر می‌گذارند.
- **مسائل مستقل:** «تنوع شبکه روابط اجتماعی»، «هویت الکترونیکی»، «شبکه‌های اجتماعی اینترنتی»، «مشارکت اقتصادی»، «نقش انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد» به همراه «هویت دینی» از جمله مسائلی هستند که در ناحیه ۳ قرار داشته و به نوعی متغیرهای مستقل هستند.

- **مسائل وابسته:** تنها مسئله‌ای که در ناحیه چهارم قرار گرفته است عبارت است از «اخلاق اجتماعی». این مسئله وابستگی و تأثیرپذیری زیاد و تأثیرگذاری کمتری در آینده سرمایه اجتماعی دارد. در واقع این مسئله می‌تواند نتیجه برهمکنش‌های مسائل ناحیه‌های ۱ و ۲ یعنی مسائل دوجبهی و اثرگذار باشند.

جمع‌بندی تحلیل اثرات مستقیم

به‌منظور ورود به مرحله بعدی و شناخت سناریوها، می‌بایست عوامل کلیدی اثرگذار بر موضوع پژوهش و عدم قطعیت‌های مرتبط با آن مشخص شده باشد. با بررسی منابع دست اولی که در این حوزه وجود داشت جمع‌بندی خبرگان بر این امر بود که در کنار متغیرهای راهبردی، از متغیرهای اثرگذار یا متغیرهایی که در ناحیه دوم نقشه اثرات نیز حضور دارند به‌عنوان عامل کلیدی اثرگذار بر روی موضوع پژوهش استفاده شود. دلیل انتخاب فوق این بود که این متغیرها در طول زمان قابلیت تبدیل شدن به متغیرهای راهبردی را داشته و در حال حاضر نیز مقدار نفوذ و اثرگذاری ایشان بر روی موضوع پژوهش قابل اغماض نیست. در ادامه تعداد ۵ متغیر از تحلیل اثرات مستقیم که در نقشه اثرات در نیم‌تای بالای محور افقی قرار داشتند به‌عنوان عوامل کلیدی اثرگذار بر موضوع پژوهش انتخاب شدند. در جدول ۳ این متغیرها به همراه وضعیت‌های احتمالی مرتبط دسته‌بندی شده‌اند. برای ۵ عامل کلیدی تعداد ۱۵ وضعیت یا عدم قطعیت، ارائه شده است.

جدول ۳. عوامل کلیدی اثرگذار بر موضوع پژوهش به همراه وضعیت‌های احتمالی مرتبط با آن‌ها

نام اختصاری	عامل کلیدی اثرگذار	علامت اختصاری	نوع وضعیت و عدم قطعیت
A	عدالت اجتماعی Social Justice	A1	مطلوب (خوش بینانه)
		A2	بحرانی (بدبینانه)
B	فساد در حاکمیت Corruption in the Government	B1	مطلوب (خوش بینانه)
		B2	نسبتاً مطلوب (واقع بینانه)
		B3	نسبتاً بحرانی (واقع بینانه)
		B4	بحرانی (بدبینانه)
C	اخلاق اجتماعی Social Ethics	C1	مطلوب (خوش بینانه)
		C2	متوسط (واقع بینانه)
		C3	بحرانی (بدبینانه)
		D1	مطلوب (خوش بینانه)
D	مشارکت سیاسی		

نام اختصاری	عامل کلیدی اثرگذار	علامت اختصاری	نوع وضعیت و عدم قطعیت
	Political Participation	D2	متوسط (واقع بینانه)
		D3	بحرانی (بدبینانه)
E	اعتماد سیاسی Political Trust	E1	مطلوب (خوش بینانه)
		E2	نسبتاً بحرانی (واقع بینانه)
		E3	بحرانی (بدبینانه)

تحلیل داده‌ها در نرم‌افزار سناریو ویزارد

در نرم‌افزار سناریو ویزارد اثر هر یک از حالات عدم قطعیت‌ها نسبت به هم سنجیده می‌شود و با استفاده از محاسبات آماری، سناریوهای ترکیبی از بین وضعیت‌های احتمالی یادشده استخراج می‌شود که تمامی این سناریوها، حالات دربرگیرنده آینده پیش روی وضعیت سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی است. همانطور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، برای ۵ عامل کلیدی، تعداد ۱۵ وضعیت و عدم قطعیت شناسایی شده است. این وضعیت‌ها طیفی از شرایط مطلوب تا بحرانی را شامل می‌شوند و تعداد وضعیت هر عامل، متناسب با میزان پیچیدگی شرایط آن عامل، بین ۲ تا ۴ حالت متغیر بوده است. به همین دلیل، یک ماتریس 15×15 برای بررسی اثرات متقابل این وضعیت‌ها تهیه و به خبرگان ارائه شد. در این مرحله، خبرگان باید پاسخ دهند که اگر هر یک از وضعیت‌های ۱۵ گانه رخ دهد، چه تأثیری بر وقوع یا عدم وقوع سایر وضعیت‌ها خواهد داشت. اثر هر وضعیت بر سایرین به صورت طیفی از اعداد بین ۳- تا ۳+ سنجیده شد. در پایان داده‌ها در نرم‌افزار سناریو ویزارد تحلیل شده و سناریوهای باورپذیر و با سازگاری بالا از آن استخراج گردید. آنالیز نتایج حاصل شده از نرم‌افزار سناریو ویزارد نشان می‌دهد:

- سناریوهای با قوی‌ترین سازگاری و بیشترین باورپذیری (سناریوهای با سازگاری صفر): ۳
- تعداد سناریوهای با سازگاری بالا یا سناریوهای باورکردنی (سناریوهای با سازگاری یک): ۴
- تعداد سناریوهای با سازگاری ضعیف (سناریوهای با سازگاری دو): ۴
- تعداد سناریوهای بسیار ضعیف (سناریوهای با سازگاری سه): ۱۴

یافته‌های پژوهش

معرفی سناریوهای منتخب

به منظور پوشش منطقی و قابل قبول وضعیت‌های مختلف و استخراج سناریوهای با سازگاری بالا، در نرم‌افزار میزان مجاز ناسازگاری^۱ عدد ۲ در نظر گرفته شد و با توجه به سه شاخص ۱- مجموع امتیاز تأثیرات، ۲- ناسازگاری یک توصیفگر و ۳- ناسازگاری یک سناریو، به عنوان شاخص‌های کمکی، چهار مورد از سناریوها انتخاب گردید. این چهار سناریو شامل سناریوهایی با قوی‌ترین سازگاری و سناریوهای باورکردنی در خصوص موضوع پژوهش است.

در جدول ۴ نمای کلی سناریوهای منتخب به همراه نام، عوامل کلیدی و عدم قطعیت‌های مرتبط با آن‌ها دسته‌بندی شده است.

جدول ۴. سناریوهای منتخب به همراه عوامل کلیدی اثرگذار و عدم قطعیت‌ها

سناریو	عدالت اجتماعی	فساد در حاکمیت	اخلاق اجتماعی	مشارکت سیاسی	اعتماد سیاسی
ارابه مرگ	بحرانی شدن وضعیت عدالت اجتماعی در جامعه و انعکاس آن در فضای مجازی	بحرانی شدن وضعیت فساد در حاکمیت و رشد فزاینده مصادیق آن	فروریزش اخلاقیات در جامعه و ترویج بی‌بندوباری و فساد اجتماعی در فضای مجازی	کاهش میزان مشارکت سیاسی مردم در جامعه و بازتاب آن در فضای مجازی و رشد تحریم‌های اینترنتی مناسبات رسمی جامعه	افول اعتماد مردمی به نظام و بحرانی شدن میزان اعتماد جامعه به حاکمیت در فضای مجازی
استراحت مطلق	بهبود روند اجرای عدالت اجتماعی در جامعه و انعکاس مثبت آن در فضای مجازی	عزم جدی برای مبارزه ساختاری با فساد در حاکمیت و مشارکت مثبت کاربران فضای مجازی در این مسئله	رشد و تقویت باورهای دینی، ارتقای اخلاق و مؤلفه‌های مرتبط با آن در جامعه و ترویج کمپین‌های نوع‌دوستی و	افزایش میزان انسجام و مشارکت سیاسی مردم در موضوعات مختلف مانند انتخابات و ... و بازتاب مثبت آن در فضای مجازی کشور	شفاف‌سازی مسئولین و پاسخگویی بیشتر به جامعه، انسجام مردمی و افزایش میزان اعتماد

¹ inconsistency

سناریو	عدالت اجتماعی	فساد در حاکمیت	اخلاق اجتماعی	مشارکت سیاسی	اعتماد سیاسی
			همیاری اجتماعی در فضای مجازی		سیاسی جامعه در فضای مجازی
اشک و لبخند	بهبود روند اجرای عدالت اجتماعی در جامعه و انعکاس مثبت آن در فضای مجازی	حرکت فضای مجازی به سمت مصادیق مبارزه با فساد و تشکیل جنبش‌های مطالبه گر و عدالت‌خواه اینترنتی در شبکه‌های اجتماعی	رشد و تقویت باورهای دینی، ارتقای اخلاق و مؤلفه‌های مرتبط با آن در جامعه و ترویج کمپین‌های نوع‌دوستی و همیاری اجتماعی در فضای مجازی	افزایش میزان انسجام و مشارکت سیاسی مردم در موضوعات مختلف مانند انتخابات و ... و بازتاب مثبت آن در فضای مجازی کشور	شفاف‌سازی مسئولین و پاسخگویی بیشتر به جامعه، انسجام مردمی و افزایش میزان اعتماد سیاسی جامعه در فضای مجازی
اهریمن زیبا	بحرانی شدن وضعیت عدالت اجتماعی در جامعه و انعکاس آن در فضای مجازی	بحرانی شدن وضعیت فساد در حاکمیت و رشد فزاینده مصادیق آن	روند کاهشی مسئولیت‌پذیری و رواج خودشیفتگی و منفعت‌طلبی در جامعه بجای نوع‌دوستی، شیوع بی‌تفاوتی اجتماعی نسبت به مسائل جامعه در فضای مجازی	کاهش میزان مشارکت سیاسی مردم در جامعه و بازتاب آن در فضای مجازی و رشد تحریم‌های اینترنتی مناسبات رسمی جامعه	افول اعتماد مردمی به نظام و بحرانی شدن میزان اعتماد جامعه به حاکمیت در فضای مجازی

سناریوی شماره یک: ارا به مرگ

ایران در ده سال آینده شاهد فروپاشی تدریجی سرمایه اجتماعی خود است. شکاف طبقاتی عمیق، فساد گسترده در سطوح مختلف حاکمیت و فروپاشی اخلاقیات جامعه فضایی از بی‌اعتمادی و ناامیدی را حاکم می‌کند. فضای مجازی که قرار بود پل ارتباطی بین مردم باشد، به میدان جنگ روانی، انتشار اخبار جعلی و تحریک نفرت تبدیل می‌شود. افزایش بی‌اعتمادی مردم به نهادهای حاکمیتی، کاهش مشارکت سیاسی و رشد جنبش‌های اعتراضی، کشور را به

سوی بی‌ثباتی سوق می‌دهد. در این سناریو، ایران به کشوری منزوی و شکست‌خورده تبدیل می‌شود که در آن امید به آینده جای خود را به یأس و ناامیدی داده است. فضای مجازی به ابزار کنترل و سرکوب تبدیل شده و هرگونه صدای مخالف به سرعت سانسور می‌شود. اینترنت به ابزاری برای کنترل افکار عمومی و سرکوب اعتراضات تبدیل شده است. فضای مجازی به دو قطب متخاصم تقسیم شده و هرگونه گفتگوی سازنده و تعامل مثبت غیرممکن می‌شود. نفرت‌پراکنی و ترویج خشونت به امری عادی تبدیل شده است. تحریم‌های بین‌المللی، فساد گسترده و بی‌ثباتی سیاسی، اقتصاد کشور را به ورطه نابودی کشانده و میلیون‌ها نفر را به زیر خط فقر می‌برد. نهادهای قضایی، امنیتی و انتظامی به جای حفاظت از حقوق مردم، به ابزار سرکوب تبدیل شده‌اند. نخبگان و سرمایه‌های کشور به دلیل نبود آینده روشن و ناامیدی از آینده، ایران را ترک می‌کنند. برای جلوگیری از تحقق این سناریو، اقداماتی همچون ایجاد سیستم‌های شفاف و پاسخگو در تمامی سطوح حکومتی، مبارزه بی‌امان با فساد، ایجاد مکانیزم‌های نظارتی قوی بر عملکرد دولت، حمایت از فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد، ایجاد فضایی برای مشارکت فعال شهروندان در تصمیم‌گیری‌های عمومی، سرمایه‌گذاری در آموزش و پژوهش، حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان، ایجاد محیطی مناسب برای نوآوری و خلاقیت، ایجاد فضای آزاد برای بیان نظرات و انتقادات، لغو فیلترینگ، ایجاد دسترسی آزاد به اینترنت، توزیع عادلانه منابع، کاهش شکاف طبقاتی و ایجاد فرصت‌های برابر برای همه ضروری است.

شاخص‌ها و علائم راهنما

- رشد زیاد مطالبات مردمی و صنفی در فضای مجازی و تعدد فراخوان‌های اینترنتی بابت تجمع‌ها و تشدید نارضایتی‌های خشونت‌آمیز در سطح جامعه و تخریب اموال عمومی؛
- افزایش ترور شخصیت‌های شاخص نظام در شبکه‌های مجازی و افزایش بی‌سابقه میزان محتوای تولیدشده در فضای مجازی در خصوص رانت‌ها، ویژه خواری‌ها و...؛
- تضعیف شدید هویت ایرانی و اسلامی در فضای مجازی و حمله به مقدسات دینی و ملی و افزایش بسیار زیاد مصادیق هنجارشکنی اجتماعی در فضای مجازی مانند کشف حجاب، رقص در اماکن عمومی، توهین به اقشار خاص مانند روحانیت در ملأعام؛
- کاهش مشارکت مردم در انتخابات و تصمیم‌گیری‌های سیاسی، افزایش بی‌اعتمادی به نهادهای سیاسی، رشد جنبش‌های اعتراضی و مخالف؛

- کاهش اعتماد به نهادهای حکومتی، رسانه‌ها، و نیروهای امنیتی، افزایش شایعات و اخبار جعلی در فضای مجازی، قطبی شدن افکار عمومی و مهاجرت نخبگان و سرمایه‌گذاران به خارج از کشور به دلیل نبود آینده روشن و ناامیدی از آینده؛
- افزایش تولید و انتشار اخبار جعلی، شایعات و محتوای نفرت‌انگیز با هدف ایجاد تفرقه و بی‌اعتمادی در کنار بایکوت گسترده رسانه‌های رسمی و روی آوردن مردم به منابع خبری جایگزین و غیررسمی.

سناریوی شماره دو: استراحت مطلق

در حال حاضر، دستگاه‌های فرهنگی و نهادهای اجتماعی با کارآمدی خود، فضای روانی جامعه را بهبود بخشیده‌اند که این بهبود در فضای مجازی نیز منعکس شده است. هرگونه بی‌عدالتی به‌موقع مورد مقابله قرار می‌گیرد و دستگاه قضایی با جلب اعتماد عمومی نقش مهمی ایفا می‌کند. مردم با حمایت‌های خود و نظام با استفاده از عناصر پاک‌دست، باعث کاهش تخلفات بزرگ شده‌اند. برخورد قاطع با انحصارطلبی‌ها و عزل مسئولین بی‌کفایت، فضای جامعه را سالم‌تر کرده است. نهادهای حمایتی رشد کرده و فاصله طبقاتی کاهش یافته است. وام‌های با بهره اندک، حمایت‌ها برای ازدواج و کارآفرینی، رشد فرزندآوری و کاهش بزهکاری‌های اجتماعی، نویدبخش جامعه‌ای عاری از بی‌عدالتی هستند. آرامش حاکم در فضای مجازی نتیجه همدلی مردم و نظام است. این بستر آرام، باورهای اجتماعی را تقویت کرده و دلگرمی بیشتری به مردم داده است. رشد سرمایه اجتماعی در فضای مجازی، تعادل خوبی در مؤلفه‌های فرهنگی و دینی ایجاد کرده و باعث افزایش نشر کتاب، رشد شبکه‌های اجتماعی آموزشی و پژوهشی، و تخصیص بودجه‌های خوب به نوآوری و خلاقیت علمی شده است.

شاخص‌ها و علائم راهنما

- افزایش چشمگیر ارزش پول ملی و رشد اقتصادی در کشور و رشد بالای صنعت گردشگری و توریسم کشور و افزایش میزان رتبه‌های علمی در جشنواره‌های بین‌المللی و المپیادها؛
- میزان مشارکت بالای مردم در انتخابات و افزایش تعداد انجمن‌های مردم‌نهاد و پویش‌های مردمی در موضوعات مختلف جامعه؛
- بالابودن تقاضای مهاجرت به ایران، بازگشت نخبگان ایرانی و کاهش چشمگیر تنش‌های ایجادشده در فضای مجازی و کم‌اهمیت بودن سیاه نمایی‌ها برای غالب جامعه.

سناریوی شماره سه: اشک و لبخند

بهبود وضعیت عدالت اجتماعی در جامعه به ایجاد شرایط خوبی در اذهان مردم منجر شده که هم نویدبخش ایامی بهتر در آینده است و هم باعث تحرک بیشتر جامعه شده است. حذف نابرابری‌ها و تبعیض‌ها مرهون تلاش‌های دستگاه‌های مختلف کشور از جمله دستگاه قضایی است که مصونیت ایجاد کرده و فضا را برای توسعه عدالت هموار کرده است. قدرت فضای مجازی در مطالبه‌گری و انعکاس مصادیق بی‌عدالتی، ضرورت شفاف‌سازی و پاسخگویی را تشدید کرده و باعث شده ارکان نظام به سمت عدالت‌محوری حرکت کنند. در جامعه امروز، فضای مجازی به سمت مبارزه با مصادیق فساد حرکت کرده است. دستگیری عوامل و مدیران فاسد و تشکیل جنبش‌های مطالبه‌گر و عدالت‌خواه در شبکه‌های اجتماعی باعث افزایش اعتماد عمومی و شفاف‌سازی مطالبات شده است. شکل‌گیری گروه‌های خودجوش و پویای مردمی برای همیاری و کمک به هموطنان در بلایای طبیعی، نمود بارزی از رشد اخلاق اجتماعی در جامعه است. فضای مجازی ابزاری بی‌بدیل برای ارتقای فرهنگ و اخلاق، مهرورزی و مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی در جامعه است. اگرچه جامعه فعلی با ایده‌آل‌های خود فاصله دارد، اما راه زیادی نیز در این مسیر پیموده شده و عزم جدی نظام برای زدودن آلودگی‌ها از بدنه خود و همدلی بیشتر با مردم، نوید روزهای بهتری را می‌دهد.

شاخص‌ها و علائم راهنما

- توجه بیشتر به حقوق شهروندی، افزایش قانون‌مداری، کاهش نزاع‌های عمومی و پرونده‌های شکایات در دادگاه‌ها، رشد سطح اقتصادی و فرهنگی مردم و رشد اقتصادی دهک‌های پایین‌دست جامعه و شتاب در عمران و آبادانی کشور؛
- حضور مستمر مسئولین و ارکان عالی‌رتبه نظام در بین مردم و ایجاد درگاه‌های ارتباط مستقیم با ایشان از طریق شبکه‌های اجتماعی و آرامش نسبی در فضای مجازی کشور و حساس و مسئولیت‌پذیر بودن مردم به اخبار و اتفاقات رخ داده در جامعه؛
- فعال بودن نشریات و شبکه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی در خصوص وقایع و رخداد‌های جامعه، رشد مردم‌سالاری و کاهش چشمگیر طلاق و افزایش نسبی ازدواج و موالید.

سناریوی شماره چهار: اهریمن زیبا

ایران آینده‌ای را تجربه می‌کند که در آن شکاف طبقاتی عمیق‌تر شده و ثروت در دست اقلیت کوچکی متمرکز می‌شود. فساد سیستماتیک به حدی گسترش می‌یابد که اعتماد عمومی به نهادهای حکومتی به طور کامل از بین می‌رود. رواج سبک زندگی فردگرایانه و مصرف‌گرا، به جای نوع‌دوستی و همبستگی اجتماعی، روابط بین افراد را سست کرده و جامعه را به جزیره‌ای از افراد منزوی تبدیل می‌کند. فضای مجازی به ویتروینی از زندگی‌های ایده‌آل و دست نیافتنی تبدیل شده است که باعث ایجاد حس حقارت و ناامیدی در جامعه می‌شود. افزایش جرایم سایبری، قطبی‌سازی شدید افکار عمومی و کاهش اعتماد به نهادهای خبری، فضای مجازی را به پلتفرمی برای انتشار اخبار جعلی، شایعات و نظرات افراطی تبدیل کرده است. رشد جنبش‌های پوپولیستی، کاهش مشارکت اجتماعی، تضعیف خانواده و افزایش افسردگی و اضطراب از دیگر پیامدهای این سناریو هستند. در این سناریو، ایران به کشوری تبدیل می‌شود که در آن مردم بیشتر به دنبال ارضای نیازهای مادی و لذت‌جویی هستند تا رشد معنوی و اجتماعی، رقابت جایگزین همکاری شده و افراد برای رسیدن به اهداف خود حاضرند به هر کاری دست بزنند، اعتماد به دیگران به حداقل رسیده و روابط انسانی به روابط سطحی و کوتاه‌مدت تبدیل شده است.

شاخص‌ها و علائم راهنما

- کاهش ارزش پول ملی و رونق کم کسب‌وکارها، هیجانی بودن بازار اقتصادی کشور و حرکت سرمایه‌های مردم به سمت موارد و مقطعی مانند خرید ارز یا سهام و طلا؛
- دخالت سازمان‌ها و نهادهای حقوق بشری خارج از کشور در امور داخلی کشور و افزایش میزان مطالبات مردمی و صنفی در فضای مجازی و تخریب شخصیت‌های شاخص نظام؛
- تشدید نابرابری‌های اجتماعی، افزایش شکاف طبقاتی، گسترش فقر و محرومیت در مناطق محروم، کاهش قدرت خرید مردم؛
- افزایش بیکاری و کاهش کیفیت زندگی: کاهش فرصت‌های شغلی، افزایش هزینه‌های زندگی، کاهش سطح زندگی درصد زیادی از جامعه ایرانی؛
- رشد شبکه‌های اجتماعی موازی و رمزنگاری شده برای دور زدن سانسور و حفظ حریم خصوصی در کنار افزایش فعالیت گروه‌های افراطی و تروریستی در فضای مجازی.

نتیجه گیری و پاسخ به پرسش های پژوهش

تحلیل ساختاری و تحلیل اثرات متقابل، دو روش کلیدی در این پژوهش بوده اند که به شناسایی و بررسی روابط و تأثیرات متقابل عوامل مختلف پرداخته اند. این تحلیل ها به محققان امکان داده اند تا با درک بهتر پیچیدگی ها و تعاملات بین عوامل، سناریوهای محتمل برای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی را طراحی کنند. این سناریوها با استفاده از نرم افزارهای میک مک و سناریو ویزارد، به طور دقیق طراحی شده اند. در نتیجه، این پژوهش با بهره گیری از ابزارها و روش های متنوع، پاسخ های مستند و دقیقی برای سؤالات تحقیق فراهم آورده است.

الف. پرسش اصلی

- برای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی در افق ۱۴۱۰ و در راستای مقاوم سازی و پیشگیری از غافلگیری حکمرانان کشور، چه سناریوهایی را می توان ترسیم کرد؟

بر اساس بالاترین میزان سازگاری و باورپذیری سناریوهای ممکن در سناریو ویزارد، چهار سناریو ۱-ارابه مرگ، ۲- استراحت مطلق، ۳- آشک و لبخند و ۴- اهریمن زیبا، ترسیم شده است. با توجه به علائم و شاخص های راهنما، در شرایط کنونی حاکم بر کشور احتمال وقوع سناریوی چهارم (اهریمن زیبا) بیشتر است.

ب. پرسش های فرعی

- مؤلفه های تأثیرگذار بر آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی، کدامند؟
با توجه به تحلیل ساختاری و تحلیل امتیازات اعلام شده توسط خبرگان، تعداد ۱۱ مؤلفه دارای بیشترین میزان اثرگذاری در میان سایر موارد بوده اند که در جدول ۱ با تفصیل بیان شده اند.
- مهم ترین عوامل کلیدی مؤثر بر سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی، چه هستند؟
جمع بندی نتایج و تحلیل های اثرات مستقیم مؤلفه های اثرگذار بر آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی منجر به شناسایی ۵ عامل کلیدی گردید که این عوامل عبارت اند از ۱- عدالت اجتماعی ۲- فساد در حاکمیت ۳- اخلاق اجتماعی ۴- مشارکت سیاسی و ۵- اعتماد سیاسی.
- چه عدم قطعیت هایی بر آینده سرمایه اجتماعی در فضای مجازی، تأثیرگذار هستند؟
مطابق با جدول ۳ برای ۵ عامل کلیدی، در مجموع ۱۵ عدم قطعیت شناسایی شده است که طیفی از شرایط مطلوب تا بحرانی را شامل می شوند و همگی مبنای طراحی سناریوها قرار گرفته اند.

پ. راهکارهای برون رفت از سناریوی در حال وقوع (اهریمن زیبا)

برای جلوگیری از تحقق سناریوی در حال وقوع «اهریمن زیبا» و حرکت به سمت آینده‌ای روشن‌تر، می‌توان به مجموعه گسترده‌ای از راهکارها و اقدامات در سطح فردی، اجتماعی و حاکمیتی متوسل شد. در زیر به برخی از مهم‌ترین این راهکارها اشاره می‌شود:

- ایجاد فضای امن برای فعالیت‌های مدنی و حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد، ایجاد تسهیلات برای ثبت و فعالیت آن‌ها و فراهم کردن بستر مناسب برای مشارکت آن‌ها در تصمیم‌گیری‌ها؛
- تقویت شوراهای محلی و اعطای اختیارات بیشتر به شوراهای اسلامی شهر و روستا و افزایش نقش آن‌ها در حل مسائل محلی؛
- اصلاح نظام مالیاتی و ایجاد مکانیزم‌های مناسب برای توزیع عادلانه درآمد؛
- اجرای برنامه‌های مطالعه شده جهت تولید مسکن و ایجاد فرصت‌های شغلی برای جوانان؛
- حمایت از تولید محتوای داخلی و محتوای باکیفیت بومی در فضای مجازی؛
- مقابله با اخبار جعلی و شایعات و افزایش سواد رسانه‌ای در جامعه؛
- مبارزه جدی با فساد و ایجاد سازوکارهای نظارتی موثر و بازدارنده بر عملکرد مسئولان به منظور افزایش اعتماد عمومی در جامعه؛
- وضع قوانین و مقررات مناسب برای مدیریت فضای مجازی، جلوگیری از سوءاستفاده و تامین زیرساخت‌های مناسب و دسترسی آسان به اینترنت و سایر فناوری‌های ارتباطی در کشور.

منابع

- بل، وندل (۱۳۹۲). مبانی آینده‌پژوهی تاریخیچه، اهداف و دانش، ترجمه مصطفی تقوی و محسن محقق، تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- تامپلسون، جان (۱۳۸۱). جهانی‌شدن و فرهنگ، ترجمه: محسن حکیمی، تهران: نشر دفتر پژوهش.
- قاسمی، محمدهادی؛ شراهی، اسماعیل و مولایی، محمدمهدی (۱۳۹۹). سناریوهای آینده سرمایه اجتماعی/ایرانیان در فضای مجازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مهندسی آینده‌پژوهی، دانشگاه غیرانتفاعی طلوع مهر.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰). عصر ارتباطات، قدرت هویت، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: طرح نو.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰). پیامدهای مدرنیت، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز.
- محمدی پشتهانی، روانبخش؛ پرتوی، اصغر و طاهری، ابوالقاسم (۱۴۰۱). شبکه‌های اجتماعی و آینده مشارکت سیاسی، دوفصلنامه آینده‌پژوهی/ایران، ۷ (۱): ۱۵۷-۱۳۵.

- محمودی رجا، سید زکریا و اسماعیلی، رفیع الدین (۱۴۰۲). سرمایه اجتماعی و راهکارهای تقویت آن در فضای رسانه‌ای - سیاسی جمهوری اسلامی ایران: با تأکید بر رویکرد شناختی، فصلنامه علمی پژوهش‌های/تغیلات اسلامی، ۱۲ (۴)، ۹۷-۱۳۷.
- مولایی، محمدمهدی و قاسمی، محمدهادی (۱۴۰۲). آینده‌نگاری سرمایه اجتماعی ایران در افق ۱۴۱۰ با استفاده از روش تحلیل ساختاری، فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی، ۱۰ (۲): ۱۷۵-۱۵۹.
- Abdelkarim, Y.A. (2024). A literature review of the evolution of sovereignty and borders concepts in cyberspace. *Int. Cybersecur. Law Rev.* 5, 365–372. <https://doi.org/10.1365/s43439-024-00118-0>
- Bailey, M., Johnston, D., Koenen, M., Kuchler, T., Russel, D., & Stroebel, J. (2024). Social networks shape beliefs and behavior: Evidence from social distancing during the covid-19 pandemic. *Journal of Political Economy Microeconomics*, 2(3), 463-494.
- Bell, Wendel (2012). *The basics of future research, history, goals and knowledge*. translated by Mostafa Tagvi and Mohsen Mohaghegh, Tehran: Defense Industries Educational and Research Institute, Defense Science and Technology Future Research Center. (in Persian).
- Berenbrink, P., Hoefer, M., Kaaser, D. *et al.* (2024). Asynchronous opinion dynamics in social networks. *Distrib. Comput.* 37, 207–224. <https://doi.org/10.1007/s00446-024-00467-3>
- Bourdieu, p. (1986). *The forms of capital in j. g. Richarlsin*(ed) Handbook of theory and Research for the sociology of Education/ newyork Landon: Greenwood Press.
- Castells, Manuel (2001). *The age of communication, the power of identity*. translated by Hassan Chavoshian, Tehran: New Design Publishing, (in Persian).
- Fukuyama, F. (1999). *Social capital and civil society*. The Institute of Public Policy, George Mason University.
- Ghasemi, Mohammad Hadi; Shrahi, Ismael and Mowlaei, Mohammad Mahdi (2020). *Future scenarios of social capital of Iranians in cyberspace*. master's thesis in future studies engineering, Tolo Mehr non-profit university. (in Persian).
- Giddens, Anthony (2001). *Consequences of modernity*. translated by: Mohsen Salasi, Tehran: Nahr-e-Karzan. (in Persian).
- Glenn, Jerome C, and Gordon, Theodore J. (2009). *Futures Research Methodology, Version 3.0*. Electronic Edition.

- Godet, M. Coates, Joseph F. (2006). *Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool*. Economica.
- Gordon, Theodore. (1994). *Trend Impact Analysis*, AC/UNU Millennium project.
- Lin, Nan. (2004). *Building a network theory of social capital*. Connections 22 (1). In sna & Cambridge university press.
- Mahmoudi Raja, Seyed Zakaria and Esmaili, Rafiuddin (2023). Social capital and ways to strengthen it in the media-political environment of the Islamic Republic of Iran: with an emphasis on the cognitive approach. *Scientific Quarterly of Islamic Revolution Research*, 12 (4), 137-97. (in Persian).
- Mohammadi Pushthani, Rwanbakhsh; Partovi, Asghar and Taheri, Abulqasem (2022). Social networks and the future of political participation. *two-quarterly journal of future studies of Iran*, 7 (1): 157-135. (in Persian).
- Mowlaei, Mohammad Mahdi and Ghasemi, Mohammad Hadi (2023). Forecasting Iran's social capital in the horizon of 1410 using structural analysis method. *Social Capital Management Quarterly*, 10 (2): 159-175. (in Persian).
- Putnam, Rabert.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: simong Schuster.
- Tamilson, John (2002). *Globalization and culture*. translation: Mohsen Hakimi, Tehran: Research Publishing House. (in Persian).
- Xie, L., Guan, X., Liu, B., & Huan, T. C. T. (2021). The antecedents and consequences of the co-creation experience in virtual tourist communities: From the perspective of social capital in virtual space. *Journal of Hospitality and Tourism Manage*.